

Hans-Jörg Rheinberger

A színpadon

A természettel kötött szerződés

Absztrakt

Ez a cikk Michael Serres *Le Contrat Naturel* (1990) című művének filozófiai megításaira reflektál, hangsúlyozva az emberiség Földdel való kapcsolata újrafogalmazásának sürgősségét. Serres szimbiotikus szövetséget javasol a természettudományok „pontos megismerése” és a „megfontolt ítélet” között, és a bolygóval való interakciónk mélyreható változását hirdeti. A cikk az öt elem – a föld, a levegő, a tűz, a víz és az élők univerzuma – Serres-féle felfogásába nyújt betekintést, miközben a tudományok szerepét vizsgálja a természettel való harmonikus együttélés elősegítésében. Vizsgálja Serres filozófia- és társadalomtudományi kritikáját is, kiemelve a természettudományok egyedülálló helyzetét a világ anyagi valóságának megismerésében. A két képanyag elemzésén keresztül a szerző felvázolja az emberiség természettel való összekapcsolódása figyelmen kívül hagyásának következményeit. Arra a következtetésre jut, hogy a tudósoknak, mint a Föld gondnokainak, az átalakulási folyamatba be kell kapcsolódniuk, hogy biztosítsák a bolygó fenntarthatóságát a jövő generációi számára.

Kulcsszavak: Michel Serres, természeti szerződés, antropocén, szimbiózis, világtárgyak, tudomány, természet-kultúra szakadék

10.56044/UA.2023.1.3

2019 nyarán elhunyt napjaink egyik legnagyobb gondolkodója és humanistája, Michel Serres francia tengerész, filozófus és tudománytörténész. Az antropocénről szóló vitához való hozzászólásom középpontjában Serres *A természeti szerződés* című könyve áll, amely több mint harminc évvel ezelőtt jelent meg, de azóta sem veszített aktualitásából és – ha szabad ezt hozzátennem – irodalmi szépségéből sem. Épp ellenkezőleg, Serres már akkor az antropocén úttörője volt, mielőtt ez a kifejezés korunk megjelölésére használatba jött volna mintegy húsz évvel ezelőtt. A következőkben e könyv néhány olyan részletének szoros olvasása következik, amelyek Serres elmélyült érdeklődését dokumentálják az iránt, amit a világban jelen lévő öt elemnek nevezhetünk: a föld, a levegő, a tűz, a víz és az élők univerzuma iránt. Különös figyelmet fordítok arra a szerepre, amelyet a tudományoknak tulajdonított abban az általa megkerülhetetlennek tartott kérdésben, hogy kössünk békét Föld bolygónkkal – mégpedig saját túlélésünk érdekében. Ahhoz, hogy megbirkózzunk ezzel a valóságos, drámai módon fokozódó kihívással – mondja Serres –, sürgősen új szövetségre van szükség az ész két típusa között: az általa „pontos megismerésnek” nevezett tudás mögött húzódó ész, vagyis a természettudományok által az anyagi világról alkotott ismeretek és a „megfontolt ítélet” mögött húzódó ész között (Serres 2021, 109), tehát – Kant kritikáinak klasszikus dichotómiája szerint – a „tisza ész” és a „gyakorlati ész” között (Kant, 2004; Kant, 2020).

A természeti szerződés 1990 tavaszán jelent meg Párizsban, és jelentős elméleti felháborodást váltott ki. Az állítólagos botrány: Hogyan merészelhet egy racionális lény a természetnek szerződéses alanyi jelleget tulajdonítani? Valamivel kevesebb mint tíz évvel később, a Francia Nemzeti Könyvtár azon felkérésére, hogy készítsen visszatekintést könyve megjelenésére, Serres újra elővette a könyv alap gondolatát. Itt tömören a következőképpen fogalmazott: „A szubjektumból objektum lesz: győzelmeinknek áldozataivá, cselekvéseink elszenvedőivé válunk, tetteink orvosi vizsgálat tárgyai lesznek *A globális objektum szubjektummá válik, mivel cselekvőként reagál cselekedeteinkre*” (Serres 2021, 157).

Hogy mennyire igaza volt akkor, amikor „orvosi vizsgálat tárgyainak” nevezett minket, valójában a koronavírus-járvány során értettük meg. Dióhéjban, Serres azt állította, hogy az emberiségnek fel kell hagynia a természethez fűződő parazita viszonyával, és azt szimbiotikus kapcsolattá kell alakítania. „A szimbiózis mint jogi viszony – olvashatjuk *A természeti szerződésben* – kölcsönösség: amennyit a természet ad az embernek, ugyanannyit kell az embernek is visszaadnia, mert a természet itt már jogi alannyá vált” (Serres 2021, 51).

1. ábra. Francisco de Goya y Lucientes: Duelo a garrotazos (1820). Prado, Madrid.

„De” – kérdezi egy lehetséges ellenvetést megelőlegezve – „milyen nyelven kellene beszélniük a világ dolgainak, hogy meg tudjuk értetni magunkat velük egy szerződés keretei között?”, és rögtön válaszol is rá: „A Föld valójában az erők, a kötések és a kölcsönhatások terminusaiban beszél hozzánk, és ennyi elég is ahhoz, hogy a szerződést meg tudjuk kötni” (Serres 2021, 52-53).

Ez az a pont, ahol Michel Serres könyvének érvelési szerkezetét közelebből is megvizsgálhatjuk. Itt nem tudósként, hanem egy nagyon sajátos filozófusként beszél és mesél, aki a filozófia feladatának tekinti, hogy „előre jelezze a jövőt” (Serres 2021, 162), ahogy ő fogalmaz. Minerva baglya nem kezdi meg röptét az alkonyat beálltával, ha „szürkét szürkébe festünk”, ami – mint Hegel óta tudjuk – kísértést jelent a filozófiai megismerés számára (Hegel 1983, 23). Serres az antropocén *avant la lettre* gondolkodója. Érdemes tehát részletesebben is megvizsgálni érvelését.

Michel Serres drasztikus képeket talál a bolygó jelenlegi helyzetének érzékeltetésére. Könyve Francisco de Goya spanyol festő egyik *pintura negrájának* erőteljes leírásával kezdődik (lásd 1. ábra).

E festményen két fiatal furkósbotokkal dulakodik egy dűneszerű tájon. Botjukkal mindketten próbálják megütni a másikat. Maguk körül mindenről megfeledkezve nem veszik észre, hogy minden egyes ütéssel egyre mélyebbre süllyednek a homokban. A talaj, amelyen állnak, küzdelmük kimenetelétől függetlenül mindkettőjüket el fogja nyelni. Szem elől tévesztették az őket fenn-

tartó materiális alapot, a harmadik felet, amely kapcsolatukat, társas interakciójukat közvetíti. Serres így transzponálja a harcot: „Távolítsd el a világot a harcok körül, csak a konfliktusokat és vitákat hagyd meg, az embertömeget, megtisztítva a dolgoktól, és máris ott találd magad a színpad deszkáin, ahol történeteink és filozófiai rendszereink többsége játszódik, egész történelmünk és teljes társadalomtudományunk: csak az ilyen előadás érdekkel minket igazán, az ilyen látványosságot szoktuk kultúrának nevezni. Ki beszélt valaha is arról, hogy hol harcol egymással az úr és a szolga? Kultúránk irtózik a világtól.” (Serres 2021, 13). Majd kérdőleg hozzászól: „De várjunk csak, nem feledkeztünk meg valamiről? Maguknak a dolgoknak a világáról, a homokról, a vízről, a sárról, a nádasról, amelyek szintén ott vannak a csatamezőn?” (Serres 2021, 2) Majd így zárja: „Elvesztettük a világot: a dolgokból fétistárgyakat vagy árucikkeket csináltunk, stratégiai játékaink tétjévé tettük őket. Kozmosztalan filozófiáink legalább ötven éve csak a nyelv és a politika, az írás és a logika kérdéseit tárgyalják” (Serres 2021, 41).

Ami a kortárs filozófiai diskurzust illeti, Serres lesújtó diagnózisa az, hogy „a természetet az emberi természetre redukálták, emez pedig vagy a történelemre, vagy az észre. A világ pedig eltűnik” a szemük elől (Serres 2021, 47). Serres könyörtelenül ostromozza a filozófiát és a társadalomtudományokat, de a természettudományok által létrehozott tudás előtt megáll. Természetesen egyáltalán nem állítja, hogy a természettudományok ne lennének szintén társadalmilag konstituáltak, és hogy ne szennyeznék be őket a történelem és a kortárs elméletalkotás – épp ellenkezőleg. De egy döntő vonatkozásban, úgy véli, különböznek egymástól: egyszerűen nem tudják olyan könnyen figyelmen kívül hagyni tárgyuk ellenszegülését, mint ahogyan a bölcsészettudományok nyilvánvalóan képesek erre.

Mindazonáltal a tudományok – racionalitásuk sajátos konstitúciója mellett – a gyakorlat, a fizikai beavatkozás szintjén is szétválaszthatatlanul ketős szerepet játszanak korunk „világdramájában”, amely Serres könyvének tárgya. Egyrészt a tudományok technikai tárgyiasulásának köszönhetjük azokat a „világtárgyakat”, amiket agy definiál: „Nevezzük világtárgynak azt az artefaktumot, amely legalább egy tekintetben, így az idő, vagy a tér, vagy a sebesség, vagy az energia stb. tekintetében globális méretű.” (Serres 2021, 27), mint például: „a műhold sebessége, az atombomba energiája, az internet tere, az atomhulladékok lebomlási ideje...íme, négy példa a világtárgyakra” (Serres 2021, 153). Ezek azok a tárgyak, amelyek tetteink bolygóra és annak légkörére gyako-

rott globális hatásait, az antropocén nagy kérdését jelképezik. Serres számára a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák jelentették azt a fordulópontot, amellyel az új korszak végérvényesen kezdetét vette. E bombák nyomán – állítja – „az én generációm megtanulta, először a történelemben, hogy ezentúl az egész emberi fajt a kihalás veszélye fenyegeti” (Serres 2021, 151).

Másrészt a három társadalmi erő – a hivatalok, az újságírás és a tudomány – közül, amelyek ma Serres szerint a legfőbb szereplők és meghatározzák ügyeinket, valamint a világról alkotott képünket, a tudomány az egyetlen olyan erő, amely határozottan a jövő felé irányul: „A hivatalnokok a folyó ügyek intézésében érdekeltek, a média a napi hírekben, már csak a tudomány gondolkodik a jövőben” (Serres 2023, 42). A tudomány fő feladata és kötelessége tehát továbbra is az, hogy döntéseket hozzon „a tudomány és a gyakorlat legnagyobb tárgyával”, „a Föld bolygóval, az új természettel kapcsolatban” (Serres 2021, 42). És bár ma mindhárom említett főhatalmat, beleértve a tudományt

is, többé-kevésbé a rövid távú megfontolások vezérlik, úgy tűnik, hogy a tudomány a legalkalmasabbak a „kultúra elengedhetetlen felülvizsgálatának” elindítására, amelyre szükség lesz ahhoz, hogy a bolygó lakható maradjon. „Emberi közösségünket ma” – összegzi gondolatait Serres – „éppúgy megölheti, ahogy meg is mentheti az értelem” (Serres 2021, 110).

A *természeti szerződés* eredeti, François Bourin-kiadásának borítója szépen érzékelteti ezt a kétoldalúságot (lásd 2. ábra). A borító egy túlméretezett könyvet ábrázol, amelynek lapjait egy eltörpülő bolygó tartja nyitva. Egyfelől a tudományok és technológiai következményeik felemésztik a Földet, másfelől a bolygó az, amely nyitva tartja a tudomány könyvének lapjait.

Egy Michel Serres-rel folytatott kései beszélgetésben Stéphanie Posthumus megjegyezte, hogy a paraszt, a tengerész és a vándor azok a figurák, akik *A természeti*

2. ábra. Michel Serres *Le Contrat naturel* című művének eredeti, François Bourin-kiadásának borítója, François Bourin, Paris 1990.

szerződés valamint a *Biogée* (Serres, 2010) – a szerző neologizmusa a Föld és élőlényei együttesének megjelölésére – narratív lenyomatát adják. Ezeket a személyiségeket nem hagyományos életmódjukban és életmódjuk által, és nem nosztalgia révén kell megérteni, hanem az általuk képviselt és az idők folyamán feledésbe merült világokhoz való viszonyulásukban: „A parasztember a körülötte lévő összes többi élőlényvel egy fedél alatt él, és hiszi, hogy a dolgoknak és a világnak lelke van. A tengerész a szél és a víz kezelésében a kormányzás olyan etikájának engedelmessé válik, amelyet az elővigyázatosság és az óvatosság jellemez. Végezetül pedig a vándor az előrehaladás aleatorikus és kreatív döntéseinek modellje. Nem egyetlen módszert követ abban az értelemben, hogy az egyetlen helyes utat követi, függetlenül attól, hogy merre jár. Tiszteletben tartja a valóságos világ sajátos feltételeit, amelyekkel találkozik” (Posthumus 2018, saját fordítás, 53).

Ezek azok a világhoz való viszonyulások, amelyeknek a birtokbavételére Michel Serres a jelen sajátos körülményei között az 1990-es évektől kezdve írásaival felszólít. Ezek az alakok semmiképpen sem a régi szép időkhez való visszalépést jelentik; Serres inkább arra hív minket, hogy gondoljuk át azt a kapcsolatot a bolygóval, amelyet az emberiségnek – a ma rendelkezésére álló összes kifinomult tudományos és technikai vívmánnyal együtt – újra kell teremnie, ha a jövő nemzedékei meg akarják őrizni annak lehetőségét, hogy élhető környezetben éljenek. Ennek biztosításához olyan tudományokra van szükségünk, amelyek képesek figyelembe venni, megérteni és kezelni az összetett kapcsolatokat, beleértve az ezekből eredő esetlegességeket és szingularitásokat is. Serres meg volt győződve arról, hogy a Föld és az élet tudományainak folytatniuk kell azt az utat, amelyen a természet-kultúra megosztottságának áttörése érdekében elindultak, és amellyel foglalt állást, amit Gaston Bachelard már egy nem-kartézianus tudomány szellemének vázlatával meghirdetett (Bachelard, 1984), és amit Isabelle Stengers és Ilya Prigogine egy évtizeddel Serres könyve előtt *La Nouvelle alliance*¹-nek nevezett el (Prigogine és Stengers, 1984).

Mindebből az az egyszerű tanulság vonható le, hogy tudósként és episztemológusként planetáris felelősségünk abban áll, hogy minden lehetséges szinten és minden elképzelhető eszközzel elősegítsük ezt az átalakulást. Tehát minden dolog közül a legfontosabb az, hogy jobb tudósokká kell válnunk.

---

1 Új társulás

Felhasznált irodalom

- Bachelard, Gaston. 1934/1984. *The New Scientific Spirit*. Fordította Arthur Goldhammer. Boston: Beacon Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1821/1983. *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlata*. Fordította Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kant, Immanuel. 1787/2004. *A tiszta ész kritikája*. Fordította Kis János. Budapest: Atlantisz.
- Kant, Immanuel. 1788/2020. *A gyakorlati ész kritikája*. Fordította Papp Zoltán. Budapest: Osiris Kiadó.
- Posthumus, Stéphanie. 2018. "Un contrat mondial longue durée. Entretien avec Stéphanie Posthumus. Propos recueillis par Emmanuel Levine." *Philosophie magazine*. Hors série: Michel Serres.
- Prigogine, Ilya és Isabelle Stengers. 1979/1984. *Order out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. Toronto: Bantam Books.
- Serres, Michel. 1990/1995. *The Natural Contract*. Translated by Elizabeth MacArthur and William Paulson. Ann Arbor: University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.3998/mpub.9725>
- Serres, Michel. 1990/2021. *A természeti szerződés*. Fordította Seregi Tamás. Budapest: Kijárat Kiadó / I.T.E.M. Alapítvány.
- Serres, Michel. 2000. *Retour au contrat naturel*. Paris: Bibliothèque Nationale de France. (Magyarul: Serres, Michel. 2021. „Visszatérés a természeti szerződésre.” In *A természeti szerződés*, fordította Seregi Tamás, 147-167. Budapest: Kijárat Kiadó/I.T.E.M. Alapítvány.) <https://doi.org/10.4000/books.editionsbnf.1480>
- Serres, Michel. 2010. *Biogée*. Brest: Editions Dialogues.